

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ, Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΠΑΝΙΑ

FRANCISCO RODRIGUEZ ADRADOS

Πανεπιστήμιο Μαδρίτης

Η οργανωτική Επιτροπή αυτής της Ημερίδας, την οποία ευχαριστώ θερμά για την πρόσκλησή της, μου ζήτησε να παρουσιάσω μια εικόνα του *Diccionario Griego-Español (DGE)*, που εκδίδουμε στη Μαδρίτη και του οποίου ο 5ος τόμος (από το *δαίνυμι* ως το *διώνυχος*) μόλις κυκλοφόρησε. Επιπλέον, οι διοργανωτές μού ζήτησαν να παρουσιάσω μια πανοραμική θεώρηση των ελληνικών σπουδών στην Ισπανία.

Θα προσπαθήσω να ανταποκριθώ στα αιτήματα αυτά. Δεν θα μπορέσω όμως να το κάνω, αν πρώτα δεν εντάξω τα μεγάλα αυτά ζητήματα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, αυτό της ελληνικής γλώσσας και της θέσης της ανάμεσα στις γλώσσες του κόσμου. Θα ξεκινήσω λέγοντας λίγα λόγια για το *DGE*, αφήνοντας το κύριο βάρος της παρουσίασής του στη Δρ. Gangutia, η οποία είναι, όπως κι εγώ, επικεφαλής μιας ομάδας είκοσι ατόμων που εργάζονται σε αυτό το πρόγραμμα.

Το έργο πραγματοποιείται υπό την εποπτεία του Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Ανώτατο Συμβούλιο για την Επιστημονική Έρευνα) της Ισπανίας. Έχουμε έδρα τη Μαδρίτη κι εργαζόμαστε στις εγκαταστάσεις του Ινστιτούτου Φιλολογίας, όπου έχουμε στη διάθεσή μας μια εξαιρετική βιβλιοθήκη για τις ελληνικές σπουδές, καθώς και επιστημονικό και διοικητικό προσωπικό. Επιπλέον, το Υπουργείο Παιδείας της Ισπανίας μάς έχει ενισχύσει οικονομικά για την πρόσληψη και άλλων συνεργατών. Ο ρυθμός έκδοσης είναι ένας τόμος ανά τρία χρόνια, ενώ ετοιμάζεται μια πλήρως αναθεωρημένη έκδοση του Α' τόμου.

Όταν το *Diccionario* ολοκληρωθεί, θα αποτελεί το μεγαλύτερο λεξικό της αρχαίας ελληνικής (από τη μυκηναϊκή ελληνική του 13ου αι. π.Χ. μέχρι τον 6ο αι. μ.Χ.), που έχει εκπονηθεί σε μια σύγχρονη γλώσσα. Το μέγεθός του θα είναι τρεις φορές μεγαλύτερο από το μεγαλύτερο λεξικό της εποχής μας, το ελληνοαγγλικό λεξικό των Liddell-Scott-Jones. Το λεξικό μας βασίζεται σε σημασιολογικά κριτήρια για την εσωτερική οργάνωση των λημμάτων, και χρησιμοποιεί τις πιο πρόσφατες εκδόσεις αρχαίων κειμένων, επιγραφών και παπύρων, στοχεύοντας σε μια διεισδυτική και προωθημένη ερμηνεία.

Όλη η λεξικογραφία στη Δύση προέρχεται, όπως είναι γνωστό, από την ελληνική λεξικογραφία, κυρίως της ελληνιστικής περιόδου. Από την εποχή εκείνη,

η ελληνική λεξικογραφία ακολούθησε μια μακρά πορεία που κορυφώθηκε με το λεξικό των Liddell-Scott-Jones. Ωστόσο, αυτό το εξαιρετικό λεξικό, παρά τις βελτιώσεις που έγιναν στην 9η έκδοσή του, κατά το διάστημα 1925-1940, και τα συμπληρώματα που ακολούθησαν, δεν είναι πλέον σε θέση να παρακολουθήσει την εξέλιξη της έρευνας για την αρχαία ελληνική γλώσσα.

Το λεξιλόγιο της ελληνικής γλώσσας είναι πράγματι ανεξάντλητο. Κάθε μέρα νέες λέξεις εμφανίζονται σε επιγραφές, παπύρους και χειρόγραφα, και η γνώση μας γι' αυτές αυξάνεται διαρκώς. Αναλογιστείτε μόνο ότι ο *Κανόνας μας* στο *DGE* περιλαμβάνει 3.000 συγγραφείς, 300 συλλογές παπύρων και 270 επιγραφών.

Γι' αυτούς τους λόγους ξεκινήσαμε το 1962, στην προ των υπολογιστών εποχή, μια προσπάθεια φαινομενικά δονκιχωτική: να δημιουργήσουμε ένα λεξικό της αρχαίας ελληνικής βασισμένο σε μια πιο επιστημονική και πλήρη προσέγγιση. Ήταν κάτι το εντελώς απαραίτητο για τη γνώση της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού, τις βάσεις της Δυτικής κουλτούρας.

Επίσης, κρίναμε απαραίτητη μια ενημέρωση διαφόρων περιοχών του λεξιλογίου της ελληνικής: υπήρχαν σημαντικά κενά που έπρεπε να καλυφθούν, όπως αυτό της μυκηναϊκής ελληνικής και των χριστιανών συγγραφέων. Χρειάστηκε να γραφεί ένα λεξικό της μυκηναϊκής ελληνικής από τον F. Aura Jorro, το οποίο εκδόθηκε σε δύο τόμους από το 1983 έως το 1993. Σήμερα έχει τη μορφή βιβλίου και συνδέεται με το *DGE* με ένα σύστημα αμφίδρομων συνδέσεων. Στη συνέχεια, χρειάστηκε να προσθέσουμε πλήθος νέων λέξεων από χριστιανικά κείμενα, καθώς και κύρια ονόματα και τοπωνύμια, τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται στο *LSJ*. Επιπλέον, όλα αυτά τα στοιχεία έπρεπε να αναθεωρηθούν με βάση μια ορισμένη έκδοση για κάθε κείμενο. Τέλος, προσθέσαμε μια ξεχωριστή παράγραφο που αφορά την ετυμολογία, κάτι που επίσης αποτελεί νεωτερισμό.

Όλη αυτή την εργασία την πραγματοποιήσαμε, συνδυάζοντας και μελετώντας απευθείας κείμενα, ευρετήρια, συμφραστικούς καταλόγους λέξεων, λεξικά, υπομνηματισμένες εκδόσεις και ποικίλη βιβλιογραφία. Κάποια στιγμή εισαγάγαμε τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών για αποθήκευση δεδομένων και άλλους σκοπούς. Αυτό βοήθησε σημαντικά το έργο μας και μάς έκανε ταχύτερους: τώρα εκδίδουμε έναν τόμο κάθε τρία χρόνια, ενώ ετοιμάζουμε και μια νέα έκδοση του 1ου τόμου μας βασισμένη στη χρήση ηλεκτρονικών μέσων. Ωστόσο, πρέπει να πούμε ότι η χρήση των υπολογιστών δεν αποκλείει καθόλου την απευθείας μελέτη των πηγών και της βιβλιογραφίας· άλλωστε, η ομάδα μας πρέπει να γράφει και να συντάξει κάθε λήμμα. Οι υπολογιστές μάς βοηθούν πολύ – αυτό είναι όλο. Αλλά περισσότερα θα σας πει η Δρ. Gangutia.

Περνάω τώρα στο δεύτερο θέμα της ομιλίας μου, τις σπουδές των αρχαίων και νέων ελληνικών σήμερα στην Ισπανία. Μόνο μέσα στα πλαίσια αυτά μπορεί να γίνει κατανοητή η γέννηση του λεξικού μας.

Μπορούμε να πούμε ότι η μελέτη των αρχαίων ελληνικών ανθεί σήμερα στην Ισπανία, αν και, προς το παρόν, η εκμάθησή τους συναντά κάποιες δυσκολίες. Στην Ισπανία υπάρχουν σήμερα εκατοντάδες σπουδαστές των αρχαίων ελληνικών, τα οποία διδάσκονται στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και αποτελούν, παράλληλα με τα λατινικά, κλάδο σπουδών σε όλα σχεδόν τα πανεπιστήμια. Υπάρχουν, επίσης, εξειδικευμένα περιοδικά που αφορούν τη μελέτη των αρχαίων ελληνικών, καθώς και άλλες εκδόσεις, όπως μεταφράσεις και μονογραφίες.

Καταρχάς, όλη αυτή η άνθηση ξεκίνησε στα 1938, όταν τα αρχαία ελληνικά καθιερώθηκαν ως υποχρεωτικό μάθημα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στη συνέχεια, η μελέτη τους έχασε έδαφος, αλλά το αρχικό έναυσμα είχε δοθεί. Πριν από τον ισπανικό εμφύλιο, τα ελληνικά δεν διδάσκονταν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: το γνωστό Instituto Escuela της Μαδρίτης, στο οποίο διδάσκονταν προαιρετικά τα ελληνικά, αποτελούσε εξαίρεση. Όσον αφορά την τριτοβάθμια εκπαίδευση, η διδασκαλία τους περιοριζόταν στα Πανεπιστήμια της Μαδρίτης, της Σαλαμάνκας και της Βαρκελώνης. Άλλωστε, δύο από τους πιο επιφανείς καθηγητές αρχαίων ελληνικών, ο Unamuno και ο Segala, αποβίωσαν ακριβώς κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου.

Κατά συνέπεια, η διδασκαλία της ελληνικής στηρίχτηκε στον αυτοσχεδιασμό. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχαν αρκετοί καθηγητές ελληνικών στην Ισπανία. Γι' αυτό, η υποχρεωτική διδασκαλία της ελληνικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση γινόταν περισσότερο στα χαρτιά και λιγότερο στην πράξη. Πιθανόν οι νομοθέτες να προχώρησαν πέρα από τις πραγματικές δυνατότητες της χώρας εκείνη την εποχή.

Σύντομα όμως άρχισε να διαμορφώνεται ένα σώμα Ισπανών καθηγητών της αρχαίας ελληνικής στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Παράλληλα, δραστηριοποιήθηκαν τρία τμήματα κλασικής φιλολογίας στη Μαδρίτη, στη Βαρκελώνη και στη Σαλαμάνκα (από όπου και κατάγομαι). Στη συνέχεια επεκτάθηκαν στη Σεβίλλη και στη Γρανάδα. Οι μέθοδοι διδασκαλίας, που στην αρχή ήταν ελλιπείς, με τον καιρό βελτιώθηκαν. Υπήρχε έλλειψη στα πάντα: σε βιβλία, σε γραμματικές, σε έργα αναφοράς. Με τη βοήθεια μεταφράσεων και βιβλίων που γράφθηκαν απευθείας στα ισπανικά, οι ελλείψεις σιγά σιγά καλύφθηκαν.

Τα προβλήματα στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής άρχισαν τη δεκαετία του '50, λόγω διαδοχικών μεταρρυθμίσεων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Το 1970 η διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής σχεδόν εξαφανίστηκε από το γυμνάσιο. Χάρη στις προσπάθειες της Sociedad Española de Estudios Clásicos (Ισπανική Εταιρεία Κλασικών Σπουδών) και άλλων φίλων των κλασικών σπουδών, διασώθηκαν τα αρχαία ελληνικά, όπως άλλωστε και τα λατινικά. Ωστόσο, η διδασκαλία τους περιορίστηκε σε δύο τάξεις και έγινε προαιρετική. Μας κατέλαβε κάποια απογοήτευση, αλλά, ακόμη και σε καθεστώς ανασφάλειας, η διδασκαλία της ελληνικής επιβίωσε, άριστοι μαθητές ενδιαφέρθηκαν για αυτήν και ο αριθμός των καθηγητών μέσης εκπαίδευσης συνέχισε να αυξάνεται.

Στη συνέχεια, αντιμετωπίσαμε ακόμη μια εκπαιδευτική μεταρρύθμιση στη μέση εκπαίδευση, η οποία άρχισε να εφαρμόζεται το 1984 και έγινε νόμος του κράτους το 1991. Τα δύο χρόνια σπουδών για τα αρχαία και τα λατινικά διατηρήθηκαν, αλλά οι συνθήκες για την επιλογή τους έγιναν ακόμη πιο αντίξοες. Σήμερα, σχεδιάζεται μια ακόμη μεταρρύθμιση, που υποτίθεται ότι θα ενισχύσει τις ανθρωπιστικές σπουδές. Ελπίζουμε ότι τα αρχαία θα ωφεληθούν από αυτήν, αλλά το νέο πρόγραμμα σπουδών για το γυμνάσιο δεν έχει ακόμη οριστικοποιηθεί.

Εάν τα αρχαία ελληνικά έχουν επιβιώσει στην Ισπανία, αυτό οφείλεται στο ότι υπάρχει στη χώρα αυτή ένα καλλιεργημένο κοινό, το οποίο αναγνωρίζει τους δεσμούς που έχουμε όλοι εμείς οι Δυτικοί με το ελληνικό παρελθόν και, παράλληλα, στο ότι οι φορείς που καλλιεργούν την αρχαία ελληνική στην Ισπανία χαίρουν κάποιας εκτίμησης.

Αυτή η εκτίμηση πηγάζει από την αυξανόμενη παρουσία των αρχαίων ελληνικών στα Πανεπιστήμια, από τον πολλαπλασιασμό των εκδόσεων σχετικά με το αντικείμενο αυτό και από τη γενικότερη παρουσία μας στο πολιτισμικό γίγνεσθαι της Ισπανίας με βιβλία, εφημερίδες, διαλέξεις, συνέδρια, θεατρικές παραστάσεις, αρχαιολογικά ταξίδια κ.ά.

Αναφερθήκαμε στην προοδευτική εξάπλωση των ελληνικών σπουδών στα Πανεπιστήμια, αρχίζοντας από τα τμήματα κλασικής φιλολογίας στη Μαδρίτη, τη Σαλαμάνκα, τη Βαρκελώνη, τη Σεβίλλη και τη Γρανάδα, πανεπιστήμια με μακράιωνη παράδοση στις ανθρωπιστικές σπουδές. Σήμερα υπάρχουν τμήματα κλασικής φιλολογίας στα Πανεπιστήμια του Οβιέδο, της Βαλένθια, της Μάλαγα, του Σαντιάγο, του Βαγιαδολίδ, της Μούρθια, της Λα Λαγούνα και της Σαραγόσα. Ακόμη και σε περιπτώσεις όπου δεν υπάρχει τμήμα κλασικής φιλολογίας και οι σχετικές σπουδές είναι περιορισμένες, μπορεί κανείς να μάθει ελληνικά μεταξυ άλλων, στα Πανεπιστήμια της Παμπλόνα, της Λεόν, της χώρας των Βάσκων, της Εστρεμαδούρα, του Αλικάντε, της Λας Πάλμας, της Πάλμα ντε Μαγιόρκα καθώς και στο Ανοιχτό Πανεπιστήμιο (Universidad de Distancia), όπως επίσης και σε αρκετά πανεπιστημιακά κολλέγια σε διάφορες πόλεις.

Από την άλλη, τα ελληνικά, ως προαιρετικό μάθημα, βρίσκονται στα προγράμματα σπουδών ορισμένων τμημάτων Ιστορίας και Φιλοσοφίας, όπου μπορεί κανείς να βρει μαθήματα σχετικά με τη φιλοσοφία, τη λογοτεχνία και την αρχαιολογία της αρχαίας Ελλάδας.

Αυτή η αύξηση του ενδιαφέροντος για τα ελληνικά επέφερε βελτιώσεις στις βιβλιοθήκες. Οι πιο σημαντικές εξακολουθούν να είναι αυτές που βρίσκονται στη Μαδρίτη (στις εγκαταστάσεις του Consejo Superior και σε αρκετά πανεπιστήμια), στη Σαλαμάνκα και τη Βαρκελώνη. Η κατάσταση έχει βελτιωθεί σημαντικά παντού, και μπορεί κάποιος να εργαστεί με αξιώσεις πάνω στα αρχαία ελληνικά, σε πολλά μέρη της Ισπανίας.

Ανέφερα ήδη το Consejo Superior de Investigaciones Científicas, του οποίου τα τμήματα Φιλολογίας και Ιστορίας δραστηριοποιούνται έντονα στον κλάδο μας. Στο πρώτο, πέρα από την έκδοση του *DGE*, υπάρχει η συλλογή *Alma Mater* αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων σε δίγλωσση μορφή, καθώς και το *Emerita*, το αρχαιότερο και σημαντικότερο ισπανικό περιοδικό στον κλάδο μας. Επίσης, από το τμήμα Ιστορίας του Consejo Superior εκδίδονται άλλα σχετικά επιστημονικά περιοδικά όπως το *Archivo Español de Arqueología* για την αρχαία ιστορία και αρχαιολογία.

Όλη αυτή η ανάπτυξη των ελληνικών σπουδών και των κέντρων που αφορούν τη μελέτη τους σημαίνει ότι υπάρχουν, σήμερα, στην Ισπανία εκατοντάδες άτομα, τα οποία ασχολούνται με αυτές τις σπουδές, σε διάφορους τομείς.

Αυτό αντικατοπτρίζεται και σε δραστηριότητες όπως η οργάνωση συνεδρίων. Στο 7ο Συνέδριο της Sociedad Española de EC (Ισπανική Εταιρεία Κλασικών Σπουδών) τον Σεπτέμβριο του 1987 συμμετείχαν 1.500 άτομα και παρουσιάστηκαν πάνω από 300 ανακοινώσεις. Παρόμοια συνέδρια πραγματοποιήθηκαν το 1991 και το 1995.

Άλλη ένδειξη του ενδιαφέροντος για τα ελληνικά γράμματα στην Ισπανία αποτελεί και η έκδοση επιστημονικών περιοδικών. Εκτός από τα δύο που προαναφέρθηκαν, αξίζει να μνημονεύσουμε ορισμένα άλλα που ασχολούνται επίσης με θέματα λατινικής γλώσσας και φιλολογίας, όπως είναι τα *Quadernos de Filología Clásica* και *Epos*, που εκδίδονται στη Μαδρίτη, το *Faventia* και το *Ampurias* στη Βαρκελώνη, το *Myrtia* στη Μούρθια, το *Habis* στη Σεβίλλη, το *Zephyrus* και το *Helmantica* στη Σαλαμάνκα, το *Minerva* στο Βαγιαδολίδ, το *Florentia Lliberritana* στη Γρανάδα και το *Fortunatae* στη Λα Λαγούνα.

Η άνθηση των ελληνικών σπουδών φαίνεται επίσης και στις νέες εκδόσεις και μεταφράσεις αρχαίων κειμένων. Ανέφερα προ ολίγου τη συλλογή *Alma Mater*, στην οποία κυκλοφορούν πάνω από εξήντα τόμοι. Επίσης, κυκλοφορούν δίγλωσσα έργα στη συλλογή *Bernat Metge* και από τον εκδοτικό οίκο Bosch. Πρέπει, ακόμη, να αναφέρουμε, εκτός από αυτούς, και τις μεταφράσεις που κυκλοφορούν από τις εκδόσεις Alianza, Cátedra, Ediciones Clásicas, Akal και άλλες. Η μεγαλύτερη σειρά μεταφράσεων είναι των εκδόσεων Gredos, με 250 τίτλους.

Αυτό είχε ως συνέπεια μια πλήρη ανανέωση των μεταφράσεων από τα αρχαία ελληνικά στα ισπανικά, κάτι που ήταν απαραίτητο, καθώς τόσο η γλώσσα όσο και το λογοτεχνικό ύφος αλλάζουν, και οι μεταφράσεις που είχαμε στη διάθεσή μας ακολουθούσαν την παράδοση του 19ου αιώνα. Σήμερα, κάποιος που θέλει να διαβάσει Όμηρο ή Σοφοκλή στα ισπανικά μπορεί να διαλέξει ανάμεσα σε τέσσερις ή πέντε μεταφράσεις για κάθε συγγραφέα. Είναι στην πλειονότητά τους ακριβείς μεταφράσεις που έχουν γίνει με βάση το πρωτότυπο.

Ωστόσο, αυτές οι δραστηριότητες δεν είναι οι μόνες που συμβάλλουν στη γνωριμία των Ισπανών με την αρχαία Ελλάδα. Εδώ πρέπει να αναφερθούν οι θεατρι-

κές παραστάσεις θιάσων από την Ελλάδα, την Ισπανία και άλλες χώρες. Αξίζει επίσης ιδιαίτερη μνεία το φοιτητικό φεστιβάλ θεάτρου, που κάθε Μάιο συγκεντρώνει χιλιάδες θεατών στο ρωμαϊκό θέατρο της Σεγόμπριγα (Segóbriga).

Δεν πρέπει να ξεχάσουμε τα ταξίδια που πραγματοποιούνται προς επίσκεψη αρχαίων μνημείων στην Ελλάδα, στην Ιταλία και σε άλλα μέρη. Δεν υπάρχει στην Ισπανία ούτε ένας ενδιαφερόμενος για τον κλάδο μας, που να μην έχει επισκεφθεί τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας.

Δεν θα ήθελα όμως να κλείσω αυτό το τμήμα της ομιλίας μου χωρίς να αναφέρω λίγα ακόμη για τις δραστηριότητες της Sociedad Española de Estudios Clásicos (SEEC). Ιδρύθηκε το 1953 και σήμερα αριθμεί 5.000 μέλη εγγεγραμμένα σε εικοσιδύο παραρτήματα σε όλη τη χώρα. Διοικείται από ένα Κεντρικό Συμβούλιο, του οποίου έχω την τιμή να είμαι Πρόεδρος αυτή τη στιγμή. Η SEEC έχει συμβάλει αποφασιστικά στη διατήρηση και εξάπλωση των ελληνικών και λατινικών σπουδών στην Ισπανία, χάρις στις εκστρατείες της και τις παρεμβάσεις της στις εκπαιδευτικές αρχές. Κάθε τέσσερα χρόνια διοργανώνει τα Congresos españoles de Estudios Clásicos, όπως ήδη προανέφερα. Δύο φορές τον χρόνο εκδίδει το περιοδικό *Estudios Clásicos*, με χαρακτηριστικά εν μέρει επιστημονικά και, εν μέρει, διδακτικά και πληροφοριακά.

Αυτή είναι μια συνοπτική εικόνα των αρχαιοελληνικών σπουδών στην Ισπανία. Μετά τη δεκαετία του '40 υπήρξε μια πραγματική άνθηση αυτών των σπουδών, όπως έγινε και σε άλλες χώρες, τόσο από επιστημονική όσο και από διδακτική άποψη, ακόμη κι αν, όπως προανέφερα, υπάρχουν προβλήματα στη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στη δευτεροβάθμια και στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Θα ολοκληρώσω την ομιλία μου κάνοντας μια σύντομη αναφορά στις νεοελληνικές σπουδές στην Ισπανία. Πιστεύω ότι θα σας φανεί ενδιαφέρουσα.

Οι νεοελληνικές σπουδές έχουν γνωρίσει μεγάλη άνθηση στην Ισπανία από τη δεκαετία του εξήντα μέχρι σήμερα, ιδιαίτερα το τελευταίο διάστημα. Σε αυτό το κίνημα υπήρξα περισσότερο παρατηρητής παρά συμμετέχων, αλλά θεωρώ ότι, σε αρκετές περιπτώσεις, έκανα ορισμένες κινήσεις που το ενίσχυσαν. Και ο λόγος που το έκανα είναι ότι κάποια στιγμή έφτασα στο συμπέρασμα, και από προσωπική μου εμπειρία, ότι η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός είναι ένα ενιαίο σύνολο.

Είναι αλήθεια ότι, ιστορικά, οι χώρες μας υπήρξαν για μεγάλα διαστήματα μακριά η μία από την άλλη. Το Βυζάντιο ήταν μια μακρινή περιοχή, με την οποία είχαμε μόνο σποραδικές επαφές. Στη συνέχεια, η Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα εχθρικός χώρος, με τον οποίο, αν εξαιρέσουμε τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου, ερχόμαστε σε επαφή μακριά από την Ελλάδα, στη Βόρεια Αφρική.

Ωστόσο, επαφές υπήρχαν, όπως περιέγραψα σε ένα άρθρο μου με τίτλο: *España y Grecia en su historia*, που δημοσιεύτηκε στον 102ο τόμο του περιοδι-

κού *Estudios Clásicos* (Adrados 1992). Ανέγνωσα αυτό το κείμενο στα ελληνικά, την άνοιξη του ίδιου χρόνου, όταν η Ακαδημία Αθηνών μου έκανε την τιμή να με ανακηρύξει αντεπιστέλλον μέλος της. Η Ακαδημία στη συνέχεια δημοσίευσε το κείμενο αυτό στα ελληνικά.

Δεν θα ήθελα να επαναλάβω αυτά που είπα τότε. Ωστόσο, θα ήθελα να υπενθυμίσω αυτό που επεσήμανα σε εκείνο το άρθρο με κάποια μελαγχολία, ότι δηλαδή, οι επαφές μας γίνονταν κυρίως μέσω πολέμων και κρίσεων: την εκστρατεία των Καταλανών στην Ανατολή, την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την επακόλουθη άφιξη Ελλήνων λογίων στην Ιταλία και την Ισπανία, την εκδίωξη των Εβραίων, πολλοί από τους οποίους εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα, και τον πόλεμο των Ελλήνων για την ανεξαρτησία, στον οποίο συμμετείχαν πολλοί Ισπανοί φιλέλληνες.

Αλλά στη συνέχεια, στο πρώτο μισό αυτού του αιώνα, επήλθε κάποια αλληλογνωριμία μέσω της λογοτεχνίας. Ας σκεφτούμε λόγου χάρη, τη σχέση μεταξύ του Unamuno και του Καζαντζάκη, την επίδραση που είχε στους πολιτιστικούς κύκλους της Ισπανίας το περίφημο ομαδικό ταξίδι στην Ελλάδα το 1933, στο οποίο συμμετείχαν τόσες πολλές προσωπικότητες που αργότερα θα αναδεικνύονταν σε ποικίλους τομείς του ισπανικού πολιτισμού.

Ίσως όμως το έδαφος να μην ήταν ακόμη έτοιμο για περαιτέρω προσέγγιση. Άλλωστε, αμέσως μετά ξέσπασε ο Εμφύλιος Πόλεμος, ένα γεγονός καταστροφικό για τον ισπανικό πολιτισμό.

Όπως προανέφερα, όταν η μελέτη των αρχαίων ελληνικών συμπεριλήφθηκε ρητά στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό του 1938 και άρχισε να δημιουργείται ένας πυρήνας φιλολόγων καθηγητών του γυμνασίου –και αργότερα του πανεπιστημίου– άνοιξε ο δρόμος για την άνθηση των αρχαιοελληνικών σπουδών. Στη συνέχεια, από τις αρχές της δεκαετίας του '50, άρχισε να γίνεται ευκολότερο για τους κλασικούς φιλόλογους και τους αρχαιολόγους να ταξιδέψουν στην Ελλάδα. Αισθανόμασταν καλοδεχούμενοι στην Ελλάδα, όπου την ίδια εποχή άρχισε να εμφανίζεται ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τη μελέτη και τη μετάφραση της ισπανικής λογοτεχνίας.

Αυτό σημαίνει ότι οι νεοελληνικές σπουδές στην Ισπανία προκύπτουν, λογικά, μόνο από τη μελέτη των αρχαίων ελληνικών. Μαθήματα νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας εισήχθησαν ουσιαστικά για πρώτη φορά σε πανεπιστημιακά τμήματα κλασικής φιλολογίας.

Μπορώ να μιλήσω για το Πανεπιστήμιο της Μαδρίτης, το μοναδικό τότε στη Μαδρίτη, το οποίο σήμερα ονομάζεται Complutense. Στη δεκαετία του '60, εκμεταλλευόμενοι τη δυνατότητα εισαγωγής ορισμένων μαθημάτων επιλογής, ο εκλιπών καθηγητής Fernández-Galiano κι εγώ πήραμε την πρωτοβουλία να προτείνουμε ένα μάθημα νέας ελληνικής γλώσσας, καθώς και να ενισχύσουμε ταξίδια και παραμονή στην Ελλάδα για όσους ενδιαφέρονταν για αυτές τις σπουδές.

Μου έρχονται στο νου τα ονόματα κάποιων, από τους πρώτους την εποχή εκείνη, όπως της Goyita Núñez (που σύντομα άρχισε να διδάσκει νέα ελληνικά στο Πανεπιστήμιο), του José Mª Egea, του Pedro Bádenas και πολλών άλλων αργότερα. Έτσι, πρωτοάρχισε να λειτουργεί σχολή νέων ελληνικών στην Ισπανία. Η μοναδική μου συμβολή συνίσταται στο ότι βοήθησα στη δημιουργία της μαζί με τον καθηγητή Fernández-Galiano.

Όπως προανέφερα, την εποχή εκείνη υπήρχαν μόνο τρία τμήματα Κλασικής Φιλολογίας στην Ισπανία: στη Μαδρίτη, στη Σαλαμάνκα και στη Βαρκελώνη. Τη δεκαετία του '60 στο πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης εμφανίστηκε ένα νεο-ελληνικό κίνημα παράλληλα με όσα συνέβαιναν στη Μαδρίτη. Το κίνημα προωθούσε ο καθηγητής José Alsina και ο μαθητής του Carles Miralles. Ύστερα ήλθε ο Alexis Eudaldo Solá και άλλοι. Η έκδοση (1966) του τόμου *La literatura griega medieval y moderna* (μαζί με ανθολόγιο) από τους Alsina και Miralles, καθώς και η δημοσίευση του άρθρου τους: *La literatura griega moderna: esbozo histórico y bibliográfico* στο *Estudios Clásicos* (1963) αποτέλεσαν πρωτοποριακές προσπάθειες που άσκησαν τεράστια επίδραση.

Πάνω σε αυτές τις βάσεις έγινε δυνατή η ανάπτυξη των νεοελληνικών και βυζαντινών σπουδών στις δεκαετίες του '60 και του '70. Στην αρχή συμμετείχαν σε αυτό το κίνημα Ισπανοί καθηγητές κλασικής φιλολογίας, στη συνέχεια, όμως, πρέπει να αναφέρουμε και Έλληνες καθηγητές εγκατεστημένους στην Ισπανία. Πρέπει επίσης να προσθέσουμε και έναν ακόμη πυρήνα ενδιαφερομένων: τους Ισπανούς ποιητές που, εντυπωσιασμένοι από τη λάμψη της νεοελληνικής ποίησης, αποφάσισαν να μελετήσουν τη γλώσσα και επιπλέον μετέφρασαν και αφομοίωσαν Έλληνες ποιητές. Ορισμένοι από αυτούς είχαν επίσης σπουδάσει κλασική φιλολογία.

Εάν επρόκειτο να κάνω μια επισκόπηση της σημερινής κατάστασης των νεοελληνικών σπουδών στην Ισπανία, θα έπρεπε να αναφέρω τα πανεπιστήμια και άλλα κέντρα διδασκαλίας, τις επιστημονικές εταιρείες και τα συνέδρια, τις μεταφράσεις ελληνικής λογοτεχνίας και τις εκδόσεις γενικά. Θα κάνω μια μνεία όλων αυτών, αλλά ζητώ να συγχωρήσετε τον συνοπτικό της χαρακτήρα. Τέλος, θα κλείσω την παρέμβασή μου με μια αναφορά στο μέλλον των σπουδών αυτών στην Ισπανία.

Τα νέα ελληνικά διδάσκονται, όπως προανέφερα, σε αρκετά πανεπιστήμια ως μάθημα επιλογής στα τμήματα κλασικής φιλολογίας, καθώς και σε ινστιτούτα (ξένων) γλωσσών, ιδιαίτερα στα Escuelas Oficiales de Idiomas (Κρατικές Σχολές Γλωσσών).

Είναι μια ενθαρρυντική εικόνα, αν τη συγκρίνει κανείς με αυτήν που υπήρχε μέχρι πριν από λίγα μόλις χρόνια. Δεν νομίζω ότι είναι η ώρα να παραθέσω κατάλογο με τα ονόματα των καθηγητών, ο οποίος, αναγκαστικά, δεν μπορεί να τους συμπεριλάβει όλους. Από την άλλη μεριά, οφείλω να αναφέρω τα μαθήμα-

τα νέας ελληνικής, που προσφέρονται σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη και τα οποία έχουν συμβάλει πολύ στη διάδοση αυτών των σπουδών στην Ισπανία. Γίνονται επίσης και άλλα μαθήματα στην Ελλάδα, τα οποία διοργανώνουν Έλληνες και Ισπανοί καθηγητές.

Στην πράξη, η δραστηριότητα στον χώρο των νεοελληνικών σπουδών δεν περιορίζεται πλέον στα όρια των κρατικών φορέων. Υπάρχει η Sociedad Hispano-helénica, η οποία πρόσφατα διοργάνωσε συμπόσια στη Μαδρίτη, Βιτόρια και Γρανάδα. Θα ήθελα επίσης να κάνω ιδιαίτερη μνεία στο συμπόσιο με θέμα: *La presencia de la lengua griega en España* το οποίο πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1992 στους Δελφούς. Εκεί συγκεντρώθηκε ένας σημαντικός αριθμός Ισπανών και Ελλήνων ελληνιστών, ειδικών σε διάφορες περιόδους της ελληνικής γλώσσας και κουλτούρας. Το συμπόσιο διοργανώθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού της Ελλάδας, την ελληνική Πρεσβεία στη Μαδρίτη και το Instituto Cultural Español en Atenas.

Όλα αυτά συμβάδισαν με τη σταδιακή σύσταση βιβλιοθηκών με βιβλιογραφία για τη βυζαντινή και τη νέα ελληνική, σε αρκετά πανεπιστήμια, και τη δημιουργία οργάνων για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε το περιοδικό *Erytheia* που εκδίδεται από τη Sociedad Hispano-helénica. Επίσης αφιερώνεται χώρος σε αυτές τις σπουδές στις εκδόσεις της Sociedad Española de EC.

Η κυκλοφορία σήμερα πολλών μεταφρασμένων έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας είχε ευρύτερες συνέπειες. Σκέφτομαι, πρώτον απ' όλους, τον Καζαντζάκη, που άνοιξε τον δρόμο για άλλους συγγραφείς πριν από πολύ καιρό. Δεν είναι δυνατόν να μνημονεύσω εδώ όλους τους συγγραφείς και τους μεταφραστές τους. Θα ήθελα, ωστόσο, να αναφέρω τον Ελύτη, την Καραπάνου, τον Καβάφη, τον Σαμαράκη, τον Σεφέρη, τον Τσάτσο, τον Βενέζη, τον Ρίτσο, τον Αναγνωστάκη, τον Κουτσοχέρα κ.ά. Η νεοελληνική λογοτεχνία δεν είναι πια άγνωστη στην Ισπανία, όπως δεν είναι άγνωστη και η σύγχρονη ισπανική λογοτεχνία στην Ελλάδα.

Σε αυτήν την πορεία δεν είμαστε μόνοι μας. Στη Βραζιλία, στη Χιλή, στην Αργεντινή, στο Μεξικό υπάρχει ένα διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία. Αυτό έχει επηρεάσει όλους τους καλλιτεργμένους ανθρώπους αλλά ιδιαίτερα τους μελετητές της κλασικής αρχαιότητας.

Κατά συνέπεια, οι προοπτικές είναι καλές. Ας πούμε κάτι και για αυτές. Στο πανεπιστημιακό επίπεδο είναι σημαντικό να επεκταθεί και να διευρυνθεί αυτό που ήδη υπάρχει: ήδη μιλήσαμε γι' αυτό. Εκτός από τα πανεπιστήμια, υπάρχουν οι Σχολές Γλωσσών: για την ώρα τα νέα ελληνικά διδάσκονται σε τρεις από αυτές. Ο αριθμός τους θα πρέπει να αυξηθεί.

Επιπλέον, στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση υπάρχει δυνατότητα να εισαχθεί ως μάθημα επιλογής η νέα ελληνική ως «δεύτερη γλώσσα». Η Sociedad Española

de EC, της οποίας, όπως προείπα, έχω την τιμή να είμαι Πρόεδρος, έχει διεξαγάγει σκληρό αγώνα ενώπιον των αρχών, για να μπορέσει να υπάρξει αυτή η δυνατότητα.

Έτσι έχουν τα πράγματα. Έχει γίνει μια τεράστια πρόοδος αλλά υπάρχει ακόμη αρκετός χώρος για ανάπτυξη. Ωστόσο, είναι απαραίτητο να συνεργαστούν οι άνθρωποι που μελετούν τις διάφορες περιόδους της ελληνικής γλώσσας και να μην διασπώνται.

Καταλήγω με τη φιλόδοξη σκέψη να τεθεί το *DGE* μας μέσα στο γενικότερο πλαίσιο των ελληνικών σπουδών και της καλλιέργειας των αρχαιοελληνικών και νεοελληνικών σπουδών στην Ισπανία.

Αυτά είχα να πω. Ευχαριστώ πολύ.

Μετάφραση CHRIS MARKHAM

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ADRADOS, R. 1992. España y Grecia en su historia. *Estudios Clásicos* 102.
ALSINA, J. 1963. La literatura griega moderna: esbozo histórico y bibliográfico. *Estudios Clásicos*.
ALSINA, J. & C. MIRALLES. 1966. *La Literatura griega, medieval y moderna*. Barcelona: Cresda.